

О.А. Назаренко,
аспірантка кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ НОРМИ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто різноманітні наукові підходи до поняття правової і політичної норми, розкривається їх сутність, особливості взаємовідносин та висвітлюється вплив, який вони здійснюють на суспільні відносини.

Ключові слова: *правова норма, політична норма, суспільні відносини.*

В статье рассмотрены различные научные подходы к понятиям правовой и политической нормы, раскрывается их сущность, особенности взаимоотношений, а также влияния, которое они оказывают на общественные отношения.

Ключевые слова: *правовая норма, политическая норма, общественные отношения.*

Several scientific approaches to the definition of legal and political norm are analyzed in the paper along with their essence, peculiarities of interrelations and their influence on the social relations.

Keywords: *legal norm, political norm, social relations.*

Особливого значення в умовах розбудови сучасної правової держави та громадянського суспільства набуває потреба у сприянні встановленню загальнолюдських ідеалів, таким чином, щоб не нехтувати при цьому вимогами законності та справедливості. Важливим показником стану суспільства в цілому, а також можливості правильного вирішення завдань, які перед ним ставляться, виступає рівень дотримання правових та політичних норм. Неможливо уявити сучасні суспільні відносини без існування норм права. Вони встановлюють правила поведінки, які обов'язкові для всіх і у разі їх невиконання, відповідних суб'єктів може бути притягнуто до відповідальності. Право і суспільство завжди повинні знаходитись у тісному взаємозв'язку для того, щоб забезпечувати сприятливий вплив задля дотримання правопорядку в соціумі. Існування політичних норм допомагає врегульовувати поведінку та діяльність усіх суб'єктів політики, а також звичайних громадян, які є безпосередніми учасниками політичного життя країни.

Велика кількість наукових позицій щодо розуміння та значення правових та політичних норм не зупинили на сьогодні поширеної тенденції до потреби їх вивчення та осмислення. Така зацікавленість характеризується не тільки науково-теоретичною значимістю, але і необхідністю цілісного функціонування у повсякденному житті. Для системи суспільних відносин є важливим проникнення правових і політичних норм у сферу їх існування з метою повноцінного врегулювання потреб життєдіяльності.

Роботи, присвячені вивченню правових норм, висвітлюються в юридичній науці вже протягом тривалого часу. Зберегли дотепер свою теоретичну цінність роботи, які були написані такими вченими-правознавцями, як: П. Недбайло, І. Перетерський, А. Піголкін, А. Піонтковський, І. Тишкевич, І. Фарбер, Н. Александров, М. Ісаєв, В. Акімов та ін.

Сучасними вченими, що продовжують працювати над дослідженням правових норм, є: С. Алексєєв, В. Котюк, Н. Оніщенко, С. Бобровник, Б. Малишев, О. Зайчук, О. Мурашин, П. Рабінович, Л. Заморська та багато ін. Питанню відображення сутності політичних норм присвятили увагу такі дослідники, як: Р. Макуєва, С. Дроб'язко, В. Козлова, В. Теліпко, В. Горбатенко, О. Іванова, А. Мохонько.

Сучасна наукова література з різних сторін теорії та практики намагається дослідити особливості правових та політичних норм. Проте така зацікавленість не виключає необхідності комплексного розгляду представлених понять, а особливо з'ясування того, як вони функціонують у системі суспільних відносин.

Основною метою є дослідження різноманітних теоретичних підходів до визначення понять права та політична норма, розкриття їх сутності, особливостей існування, взаємовідносин та впливу на систему суспільних відносин.

Процес розвитку та еволюції суспільства спричинив виникнення специфічних відносин між суб'єктами, що характеризуються певним рівнем усвідомленості та узгодженості. В основі захисту суб'єктивних інтересів закладені саме правові та політичні норми, які виступають своєрідним фундаментом для їх належної реалізації у повсякденному житті. Важливе значення для нашого подальшого розгляду має таке поняття, як соціальна норма, що покликана забезпечувати стабільність та порядок у суспільстві. Більш обґрунтовано "соціальна норма, що регулює поведінку людей у суспільстві, – це певний результат пізнання і переробки у свідомості людей відповідного досвіду поведінки, через який визначається оптимальний варіант, що завдає найменшої шкоди і найшвидше веде до поставленої мети" – зазначає Л. Заморська [1, с. 160]. Усвідомлення правил поведінки людиною, допомагає досягти цивілізованих засад співіснування індивідів між собою. Правові та політичні норми, також являються складовою частиною соціальних норм, які за допомогою притаманних тільки їм особливостей здійснюють керування суспільними відносинами. Проводячи більш детальний розгляд, слід зазначити, що правові норми разом з політичними покликані слідкувати за встановленням та охороною в суспільстві демократичних засад існування.

Дотримання правових норм посідає особливе місце у фактичній, буденній поведінці людей, яка є досить складним процесом і залежить від безлічі факторів. Класик правничої думки П.О. Недбайло приділив досить велику увагу питанню вивчення норм права, досліджуючи та роблячи висновки. Класичне його розуміння зводилось до того, що норма права представляє собою належну поведінку, якої людина завжди повинна дотримуватись. Сучасні зводяться до того, що саме через норми права держава здійснює вплив на суспільство, на їх основі визначаються повноваження державних структур, завдяки нормам конкретизуються та реалізуються суб'єктивні права [2, с. 365]. Значення норм права у системі суспільних відносин важко переоцінити, адже вони контролюють процес організації буденності життя і попереджають про наслідки нехтування їх приписами.

Найважливіша якість правових норм полягає у тому, що кожна з них є встановленим чи санкціонованим державою загальнообов'язковим правилом поведінки. Правові норми передбачають ту поведінку, яку вимагає держава і якій вона гарантує необхідний захист і підтримку [3, с. 27]. Наприклад, С. Бобровник вважає, що норма права належить до числа найважливіших категорій теорії права. Будь-яке правове явище розкривається і виявляє себе лише у взаємозв'язку з нормами права. Саме через норми права держава здійснює вплив на суспільство, на їх основі визначають повноваження державних структур, завдяки нормам конкретизуються та реалізуються суб'єктивні права. Норми права є первинною клітинкою права та вихідним структурним елементом системи права [4, с. 45]. Обґрунтовано висвітлює свою позицію О.Ф. Скакун, яка зазначає, що "норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу" [5, с. 275]. Представлені наукові підходи підкреслюють значимість норми права, як важливої складової правової системи, що регулює механізм здійснення суспільних відносин.

Важливою складовою норми права можна вважати те, що вона містить міру справедливості, яка досягається за допомогою належного її застосування спеціальним суб'єктом (органом державної влади або уповноваженим державним суб'єктом) в

інтересах об'єктивності вирішення справи. Досягнення людиною справедливості є невід'ємним елементом демократичних відносин у середині суспільства, яке допомагає протидіяти утворенню в ньому негативних явищ. На думку І.М. Луцького, справедливість являє собою універсальну світоглядну категорію. Вчений пропонує введення категорії “правової справедливості”, яка є критерієм законності та виступає як реальна і належна міра суспільних відносин, що реалізовується в юридичній процесуальній формі. Саме справедливість є проявом розумності суспільного життя, наскрізною соціальною чеснотою, важливим критерієм оцінки суспільства, держави та її інституцій (зокрема і права, законності тощо) [6, с. 7].

Сучасна особистість асоціює можливість досягнення справедливості саме через право. За допомогою дії принципу верховенства права діяльність держави спрямовується на виконання її мети як соціального інституту – створення і підтримання умов для повноцінного, безпечного життя, а також гармонійного фізичного і інтелектуального розвитку кожної людини. Адже він базується на етико-критичній оцінці позитивного права (тобто права держави, законодавства) крізь призму принципу справедливості, який знаходить свій вияв у природних невід'ємних правах людини [7, с. 32–33].

Окрім зазначених підходів до розуміння норм права, в юридичній літературі виокремлюються такі ознаки: державно-вольовий характер; державна обов'язковість; формальна визначеність; загальний характер; загальнообов'язковість; предстваницько-зобов'язуючий характер; системність; нормативність; норма відображає найбільш важливі для суспільства групи суспільних відносин [4, с. 47].

Правове регулювання суспільних відносин спирається на нормативно-правові акти, які безпосередньо і вміщують в себе норми права. У таких документах повинні відображатись всі закладені вимоги та принципи, що стосуються переходу до прогресивної правової системи, а також необхідності відповідати основним засадам діяльності правової держави та громадянського суспільства. Практична реалізація закладених основних ідей та принципів у положеннях чинного законодавства буде сприяти усуненню протиріч між різними нормами в межах одного і того ж нормативного акту.

На сьогодні відбувається досить стрімке поширення правового впливу на всю політичну систему суспільства і безпосередньо на ті відносини, що відбуваються в її межах. Тісний взаємозв'язок політики і права існував завжди, а й відповідно близькість правових і політичних норм. Окрім норм права, важливу групу вище згадуваних соціальних норм складають також політичні. Завдяки відведеній їм ролі в політиці, вони визначають правила політичної поведінки, а також здійснюють регламентацію політичної діяльності соціальних груп і окремих індивідів. У сучасній науковій літературі існують різні точки зору, щодо їх розуміння, а тому пропонуємо деякі з них розглянути більш детально. Існує така позиція, що під політичними нормами слід розуміти як загальноприйняті, так і встановлені державою обов'язкові правила й порядки загального характеру, які мають сприяти врегулюванню політичних відносин, забезпечувати їх зміни та розвиток [8, с. 58].

З позиції А.В. Мохонько “політичні норми – це правила поведінки суб'єктів політичного життя, що регулюють відносини між політичними партіями, іншими соціальними групами з приводу здійснення влади. Вони закріплюються у політичних документах – деклараціях, програмних документах партій та політичних рухів тощо; адресуються суб'єктам, що беруть участь у політичній сфері і мають на меті політичні цілі та завдання; направлені на прояв активності у політичній сфері” [9, с. 63]. На думку російського вченого Р.Х. Макуєва, політичні норми розглядаються як визначені правила поведінки різноманітних суб'єктів політики, учасників політичних відносин та поточного політичного процесу [10, с. 286]. Зарубіжні теоретики, такі як С. Дроб'язко та В. Козлова акцентують увагу на тому, що політичні норми закріплюються не тільки в офіційно визначених документах, але й у політичних поглядах, ідеях політичних діячів, уявленнях про структуру державної влади, формах та методах їх діяльності, а також регулюванні відносин, що виникають у суспільстві з приводу влади [11, с. 178].

Розглядаючи запропоновані визначення, слід зазначити, що представлені позиції науковців чітко та конкретно висвітлюють значення політичних норм, зосереджуючи свою увагу на тому, що вони відображаються в різних офіційних юридичних документах як встановлені державою правила загального характеру, які здійснюють регулювання діяльності політичних інститутів. Досліджуючи сутність політичних норм, отримуємо певну класифікацію, яка допомагає більш повно зрозуміти закладену в них ідею існування та теоретико-практичну значимість.

Політичні норми можуть існувати у формі загальних гасел (принцип народо-владдя, запровадження основ ринкової економіки тощо) та у вигляді конкретних політичних норм (приватизація державної власності, економічна програма, пенсійна реформа тощо). Вони є формою усвідомлення і вираження інтересу соціальної групи, оцінки політичного буття.

Політичні норми можуть бути і універсальними, стосуватися однаковою мірою всіх політичних суб'єктів, і локальними (корпоративні норми), які створюють партії, громадські організації (наприклад, принцип демократичного централізму) і стосуються лише членів цих організацій.

Політичні норми класифікують, зокрема: за способом фіксації (формальні та неформальні, усні та письмові, явні та латентні); за ступенем узагальненості (загальні принципи політичної діяльності чи конкретні зразки політичної поведінки); за типом політичного режиму їх функціонування (демократичні, авторитарні, тоталітарні). У них можуть виражатися і позитивні (приписи), і негативні (заборони) характеристики політичної діяльності [9, с. 63]. До складу соціальних норм належать політичні норми, що реалізують своє існування за допомогою їх відображення у свідомості людей. Завдяки тому, як вони їх сприймають, осмислюють, розуміють і відбувається практичне формування та реалізація правил, закріплених у нормативних документах, що безпосередньо впливають на суспільні відносини.

Відсторонене існування правових і політичних норм неможливо уявити. Вони досить міцно взаємопов'язані між собою не тільки з позиції соціальних норм, а навіть з точки зору основних засад суспільно-державної моралі і її законності та правопорядку. Присутність моралі у системі суспільних відносин поряд з правовими та політичними нормами є невід'ємною та необхідною частиною життєдіяльності соціуму. Вона завжди спрямовує свою увагу на попередження та узгодження інтересів індивідів, регулювання правомірної поведінки у відповідності до уявлень про допустиме та заборонене. Виконання всіма суб'єктами установлених приписів є обов'язковою умовою на шляху до реалізації легальної політики влади у державі, яка буде керуватись тільки правовими методами при виконанні своїх повноважень, здійснюючи управління політичними справами країни. Близькість існування політичних і правових норм проявляється найбільшим чином у їх впливі на політичне життя суспільства.

“... У загальному вигляді до політичних можна віднести ті норми, у тому числі й правові, які регулюють поведінку й відносини, пов'язані з набуттям, використанням та перерозподілом політичної влади, з процесом політико-державного управління, з боротьбою й способом виразу розбіжних інтересів різних верств і груп, з управлінням і вирішенням конфліктів у суспільстві. Норми ж права, що регулюють організаційно-технічні і процесуальні питання і прямо не пов'язані з політико-державним управлінням, з владно-політичним суперництвом, боротьбою і конфліктами, не носять безпосередньо політичного характеру” – зазначає А.В. Мохонько [12, с. 49]. Норми права складають основу функціонування політичної влади, здійснюючи контроль за процесом її реалізації. Найголовнішим завданням, яке постає перед політичними і правовими нормами, є ефективне виконання свого соціального призначення. Вони мають у необхідний момент належним чином відреагувати на події та зміни, які відбуваються у суспільному житті.

Важливу роль у політичній системі суспільства відіграють політичні та правові норми, які у своїй сукупності становлять її цілісну нормативну складову. Поряд з правовими нормами, існують також і політичні, саме тому деякі сучасні автори наголошують на необхідності вживання такого терміну, як “політико-правові норми”.

Політичні норми можуть і самостійно регулювати, достатньо широке коло відносин (наприклад, інститути політичної відповідальності). Але частіше всього, переплітаючись з правовими нормами, вони складають політичний зміст юридичних приписів (наприклад, норми, що визначають національно-державний устрій, соціально-політичні права громадян).

Центральне місце серед нормативних регуляторів посідають норми права. Регулюючи соціальні відносини у сфері функціонування суверенної державної влади, вони одночасно представляються і як визначена економічним базисом, досягнутим рівнем соціально-культурного розвитку, охороняєма державою нормативна основа державного та суспільного життя [13, с. 53]. Можливість закріплення такого терміну, як політико-правові норми є досить виправданою з позиції того, що політичні норми не є виключенням у необхідності набуття ними правової форми існування і підвищення тим самим свого суспільно-корисного призначення. Метою кожної з них є врегулювання належним чином суспільних відносин, а оскільки політичні норми посідають досить вагоме місце у цілому комплексі різноманітних методів, які використовує політична система для управління суспільними відносинами, вплив норм права не буде видаватись зайвим. Сприяючи найкращим чином на покращання їх роботи та стабільності політичного життя населення, як взаємодоповнюючі одне одного явища, вони характеризуються спільним завданням забезпечити дипломатичне та мирне, у разі необхідності, врегулювання соціальних протиріч. Вирішуючи питання, що виникають в різних сферах суспільного розвитку, політичні та правові норми є багатограними явищами, що вимагають постійного удосконалення.

Увага правових і політичних норм концентрується на тому, щоб підвищувати рівень їх ефективності задля забезпечення та відповідності інтересам свобод та прав людини і громадянина. Основу діяльності політики становлять правові норми, що відображаються на рівні законодавства. Неосмислений напрямок здійснення політичного розвитку, буде сприяти негативному впливу на законотворчий процес прийняття нормативно-правових актів. У такому випадку, опиниться під загрозою благонадійність та порядок життєдіяльності всієї системи суспільних відносин.

Висновки. Завдяки політичним нормам здійснюється нагляд за поведінкою суб'єктів суспільно-політичного життя, відображаються інтереси людей та їх об'єктивно існуюче соціальне становище. За допомогою норм права забезпечується дисципліна, виховання правомірної поведінки та розв'язання спорів у межах суспільства. Процес реалізації правового регулювання характеризується як встановлений нормативний вплив держави на суспільні відносини. Закріплені положення чинного законодавства регулюють не тільки ті відносини, які пов'язані з політичною сферою, але і всі інші напрями суспільного розвитку, забезпечуючи своїм існуванням надані людині державою та природою права. Існуючі норми покликані охороняти безпечне соціальне становище кожної людини, що мають бути результатом усвідомлення неможливості порушення цінностей суспільного порядку, свободи та гідності.

Правові та політичні норми є такими соціальними явищами, які націлюються на збалансування суспільних інтересів, уникнення криз і конфліктів, через призму інтересів членів соціуму. Вони являють собою невід'ємну властивість суспільства, оскільки захищають індивідів від встановлення деспотичних умов життя та формують сучасні погляди у напрямі утвердження справедливості. Взаємодія вище зазначених норм гарантує укріплення демократії та сприяє укріпленню моральних засад прогресивного розвитку усієї системи суспільних відносин. Оскільки потреби людей постійно змінюються відповідно до мінливих умов життя, то й органи і особи, що застосовують правові і політичні норми, повинні у своїй діяльності враховувати все те нове, що необхідно для результативного регулювання різних сфер громадського життя.

Приділення уваги політичним і правовим нормам вимагає постійного наукового удосконалення та подальших теоретично осмислених напрямів їх вивчення, з огляду на практичний аспект функціонування. Для вирішення наявних проблем та можливості вдосконалення умов життя людей, необхідний постійний динамічний процес розробки правових і політичних норм в інтересах морально-етичних пріоритетів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Заморська Л.* До питання про визначення категорії “норма права” / Л. Заморська // *Право України*. – 2011. – № 4. – С. 159–163.
2. *Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко.* – К., 2006. – 688 с.
3. *Заморська Л.* Поняття “нормативність права” : теоретичний аспект / Л. Заморська // *Право України*. – 2007. – № 6. – С. 26–30.
4. *Мохонько А.В.* Місце норм права у системі соціальних норм / А.В. Мохонько // *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корецького В.М. НАН України.* – К., 2010. – Вип. 48. – С. 44–50.
5. *Скакун О.Ф.* *Теорія держави і права : підруч. / О.Ф. Скакун ; пер. з рос.* – Х. : Консум, 2008. – 656 с.
6. *Самохвалов В.* Законність і справедливість : теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії у сфері права / В. Самохвалов. – К. : Юстініан, 2009. – 192 с.
7. *Малишев Б.В.* Застосування норм права (теорія і практика) : навч. посіб. / Б.В. Малишев, О.В. Москалюк ; За заг. ред. Б.В. Малишева. – К. : Реферат, 2010. – 260 с.
8. *Юристовський О.І.* *Короткий політологічний словник / О.І. Юристовський.* – Львів : Видавничий Дім “Панорама”, 2003. – 100 с.
9. *Мохонько А.В.* Політичні норми: підходи до визначення та особливості / А.В. Мохонько // *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корецького В.М. НАН України.* – К., 2010. – Вип. 49. – С. 59–65.
10. *Макуев Р.Х.* *Теория государства и права : учеб. / Р.Х. Макуев.* – М. : Юрист, 2006. – 572 с.
11. *Дробязко С.Г.* *Общая теория права : учеб. пособ. / С.Г. Дробязко, В.С. Козлов.* – Минск : Амалфея, 2005. – 464 с.
12. *Мохонько А.В.* Ефективність дії правових та політичних норм / А.В. Мохонько // *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корецького В.М. НАН України.* – К., 2011. – Вип. 52. – С. 48–55.
13. *Политическая система развитого социалистического общества / Отв. ред. А.М. Васильев.* – М. : Издательство “Наука”, 1984. – 271 с.

Отримано 19.03.2013